

UTFLYKTMÅL I SYDÖSTRA VÄRMLAND.

AV ERIK FJÄLLMAN.

Människornas intresse för de begivenheter naturen uppvisar har många olika inriktningar. Specialiseringen är ofta påfallande stor. Fågelskådaren, med kikaren på magen, har i allmänhet endast ögon för det som flyger och far, under det att botanistens blickar oftast är rätt jordbundna, därför att han på den nivån har de största utsikterna att göra upptäckter som kan betecknas märkliga.

Det finnes långt flera specialitéer på naturens skådebana, men vad som angivits får räcka som exempel. För att inte generaliseringen skall bli allt för utmanande medges dock, att det inom vårt släkte finns individer, som med påfallande stort intresse omfattar nästan allt de ser och iakttar i naturen. Det kan gälla själva landskapet, formationer, utveckling, funktioner och liv av alla slag. Kunskaperna är kanske inte så omfattande, men intresset finns.

Det är sistnämnda kategori som möjligen kan ha någon glädje av denna artikel. Avsikten är icke att den skall nå upp till specialisternas nivå.

Låt oss på en gång erkänna att som turistland kan icke sydöstra Värmland tävla med stora delar av övriga Värmland. Vi vet så väl hur det går till, vi som bygger och bor i denna del av landskapet. De flesta besökare som kommer öster eller söder ifrån ilar snabbt förbi på E 18. Det flacka jordbrukslandskapet, här och var avbrutet av lika flacka skogsområden, ger inte genomsnittsturisten något attraktivt synintryck. Den naturintresserade som önskar få en rättvisande bild av Kristinehamnstrakten måste bekväma sig i att vika av från E 18 och se landskapet ur ett annat perspektiv än bilrutans.

SKÄRGÅRDEN

Vi gör så, och styr av från Europavägen vid kommunens största tätort, som ända tills helt nyligen kallades stad. Vårt första mål blir kristinehamnarnas älskade skärgård. "Skärgård", sade en gästande göteborgare, "var har ni den, ni som inte har något hav?" Vi tycker verkligen synd om den göteborgaren för hans okunnighets skull, och bortser helt från den överlägsna tonen i frågeställningen. Om vi kallar Vänern insjö eller innanhav kvittar givetvis lika — vi kristinehamnare är lika hänförda av detta stora vattens tjuskraft hur det klassificeras.

Fil. kand. Lars-Erik Larsson skriver i den översiktliga naturvårdsinventeringen av Kristinehamns kommun, som han gjort på uppdrag av länsstyrelsen: "Det finns anledning att betrakta skärgården som kommunens i särklass viktigaste område alla kategorier. Den har största betydelse för rörligt friluftsliv för såväl kommunens egna innevanare som för en större region." Denna bedömning är tvivelsutan riktig.

En än så ofullständig beskrivning över vilka möjligheter Vänern och skärgården ger till meningsfull fritidssysselsättning, som exempelvis naturstudier, fiske, båtsport av olika slag och bad, skulle ta allt för stort utrymme i anspråk i en uppsats av denna art.

Den stora armada av fritidsbåtar som kommunens invånare håller sig med, vittnar om hur starkt intresset för Vänern är bland kristinehamnarna. Både samtidens och framtidens dom över den myndighet eller industri, som genom försummad eller otillräcklig avloppsrening eller otillbörliga utsläpp skulle komma att försämra de

rekreationsmöjligheter detta stora vatten ger blev utan tvekan gruvligt hård. Tidigare har stora misstag begåtts i detta avseende på grund av okunnighet eller missriktad sparsamhet, men att något sådant kommer att upprepas är nog inte att befara. Medvetenheten om den reaktion som vore att förvänta från allmänheten är allt för stark.

Icke heller den kristinehamnare som är i avsaknad av egen farkost behöver avstå från sjölivets och skärgårdens fröjder. Genom kommunens försorg har ordnats med överfart till Vålön, skärgårdens största ö. Där finns badplats med lång, barnvänlig badstrand samt skogsmark, som är väl lämpad som strövområde.

Vålön har genom en gångbro förbindelse med Kalvön, från vilken en likadan bro leder över till Sibberön. De väl upptrampade gångstigarna på denna ö bekräftar att antalet besökare där är mycket stort. Man kan utan tvekan påstå, att ön är väl värd det stora intresse som visas den från kristinehamnarnas sida.

Ramholmen är den holme i Kristinehamns skärgård som i storleksordning kommer närmast efter Vålön och Sibberön. Även den är intressant, icke minst för ornitologer, enär där finns gott om stora hålträd, som hittills sparats till fromma för småugglor och andra hålbyggande fåglar som iakttagits på ön.*

Saxholmen, som ligger i Ölmevikens mynning, är den av skärgårdens öar som måhända av befolkningen omfattas med det största intresset, på grund av de rester — ruiner — efter en tidigare bebyggelse som finns där. Om värmlandsskildraren Fernows beskrivning är riktig, emanerar ruinerna från en medeltida byggnad som kallades Saxholmens slott. Tiden är nu i färd med att utplåna de sista resterna av bebyggelsen. Saxholmen är den enda kända växtplatsen inom Värmland för småborre *Agrimonia eupatoria*.

Att intressanta fågeliakttagelser kan göras på och omkring här nämnda öar är omvittnat, men "finsmakare" på området beger sig nog helst längre ut i skärgården till mindre holmar och skär, där det finns ännu större möjligheter att få rara saker i kikaren. För skärgårdens besökare av alla kategorier gäller dock att fara varliga fram bland kobbar och skär. Oförsiktighet under våren och försommaren — fåglarnas häckningstid — kan vålla oanade skador. Bestämmelser, exempelvis landstigningsförbud, måste givetvis obrottsligt efterlevas. Myndigheterna utfärdar icke förbud och påbud utan att behov därav föreligger. Noggranna överväganden sker innan det görs inskränkningar i allmänhetens rörelsefrihet.

Ett oskick av mycket upprörande slag, som man tyvärr stundom får bevittna, är att hundar släpps lösa på öarna på tider då detta är absolut förbjudet. Hur kärjycken än är för husse och matte och hur högt den själv uppskattar friheten, måste den hållas under absolut kontroll. Det räcker inte med att den befinner sig inom syn- och hörhåll för ägaren.

När den sjöfarande närmar sig Kristinehamn blir det starkaste synintrycket Picassos monumentalskulptur. Det ståtliga konstverket har fått en utomordentlig placering alldeles vid inloppet till Vålösund. Det står

* Oktober 1977. De stora tallarna med bohål på Ramholmen är nu borta. Stiftsnämnden har nämligen företagit en mycket hård skogsavverkning på ön under året.

där som en välkomsthälsning till Kristinehamn, väl inpassat i naturen just i början av sundets trängre segelled.

För nära hundra år sedan, närmare bestämt åren 1876—1896, var en skogsskola förlagd till Prästeruds gård, där officersmännen nu ligger. Rektor vid den skolan var en tysk jägmästare, Eberhard Wolff, som hade ett stort intresse för mera sydligt betonade buskar och träd. Han planterade in ett stort antal sådana arter i de marker skolan disponerade. Detta är förklaringen till artrikedomen inom träd- och buskskiktet i regementets omgivningar. Buskar av sådan art att de kan tänkas härstamma från Wolfs inplanteringar har till individantalet avtagit märkbart under senare år, men än kan man inom området finna vildkornell *Cornus sanguinea*, druvfläder *Sambucus racemosa*, fläder *Sambucus nigra* och olvon *Viburnum Opulus* m. fl. rätt sällsynta arter.

NÅGRA VÄXTLOKALER PÅ HYPERITGRUND

Karabykullarna, som är belägna ca 5 km sydost Kristinehamns tätort, har under överskådlig tid varit kända för en mycket artrik flora. Att detta överensstämmer med verkliga förhållandet är nu officiellt dokumenterat, genom att adjunkt Jan Andersson på uppdrag av länsstyrelsens naturvårdsenhet utfört en botanisk och geologisk inventering av området.

Förklaringen till detta avgränsade områdes stora artrikedom är förekomsten av hyperit i berggrunden. Denna bergart ger en basisk vittringsprodukt, som ger goda växtbetingelser för ett stort antal arter. Typiska sådana, som bland många andra återfinnes på och vid Karabykullarna, är skogsvicker *Vicca silvatica*, troll-druva *Actaea spicata*, blåsippan *Anemone hepatica* och vårärt *Lathyrus vernus*.

De flesta kristinehamnare känner väl till den rikliga förekomsten av blåsippor vid Östervik. Däremot torde områdets stora rikedom på andra arter vara mindre känd. Liksom vid Karabykullarna är det berggrundens hyperit, som ger många av Österviks växter möjlighet att växa och trivas där. Flera av dem, exempelvis sötvedel *Astragalus glycyphyllus*, skogsvicker och bergspring *Asplenium Trichomanes* är liksom blåsippan spontant växande på platsen. Beträffande andra är det svårt att avgöra, om de är inplanterade i kapellets park och senare vandrat in i närliggande skogsmark, eller om de kommit dit utan människans medverkan. En sådan växt är tibast *Daphne Mezereum*, som nu växer i enstaka individ i skogen norr om Österviks kapell.

Både Karabykullarna och Östervik är mycket lättillgängliga utflyktsmål, med den intressanta växtligheten koncentrerad till relativt små arealer. Den som vill studera hyperitmarkens flora, och är villig att lägga ner något mera möda därpå, rekommenderas att se sig omkring i skogsmarken som begränsas av Ölmeslätten mot öster, inom en sträckning Baggerud—Anneberg. (Den senare platsen är benämnd Skräddaretorp på somliga kartor.) Med vissa mindre avbrott sträcker sig en förkastningsbrant längs detta område, och på flera platser går hyperiten i dagen. Koncentrationen av "rara" växter är icke så stark där som inom de båda förstnämnda hyperitområdena, varför det krävs större uppmärksamhet vid botaniserandet, men nog blir igenkännandets glädje stor vid åsynen av den inom vårt landskap sällsynta orkidén skogsknipprot *Epipactis helleborine* eller någon av följande tre småväxta ormbunkar, som växer på själva hyperiten i sprickor eller

vittringshål: bergspring, hållespring *Asplenium septentrionale* och murruta *Asplenium ruta-muraria*. (De två sistnämnda är dock mycket sparsamt förekommande.)

KUMMELÖN

Kummelöns naturreservat är genom stor publicitet i olika massmedia så väl känt bland en naturintresserad allmänhet, att ett omnämnande här av många nog kan bedömas som överflödigt. Området har allt sedan reservatsbildningen rönt ett enormt intresse från allmänhetens sida. Näst efter skärgården torde Kummelön vara det utflyktsmål som kristinehamnarna visat största intresset för.

Ett stort antal organiserade exkursioner med större eller mindre grupper har förlagts dit, men även frekvensen av enskilda besökare har varit mycket stor.

Platsen är i flera avseenden ägnad att fascinera besökaren. De stora lövträden och annan för vårt landskap märklig växtlighet, samt belägenheten intill den för sitt rika fågelliv kända Ölmeviken bidrar därtill.

Skogsvårdsstyrelsen, som förvaltar reservatet, har företagit en del arrangemang till trevnad för de som gästar området. Sålunda har stigar markerats och bänkar och bord utplacerats på platser som bedömts lämpliga. För de som kommer sjövägen har en båtbygga anskaffats för bekväm landstigning och för förtöjning av båtar.

LÄMPUNSHÅLAN

Lämpunshålan, den stora åsgropen på Väse allmänning, är ett utflyktsmål av helt annan art än de hittills nämnda. Detta märkliga minne från sista fasen av inlandsisens tillbakadragande från vårt landskap är väl värt att beskåda. Hålan är ca 40 meter djup, mätt från dess lägsta kant. Det måste ha varit oerhörda dimensioner på den isklump, som inlandsisen "glömde" kvar, och som när den sedermera smälte — kanhända i första skedet av värmetiden — lämnade detta enorma "spår i sanden" efter sig.

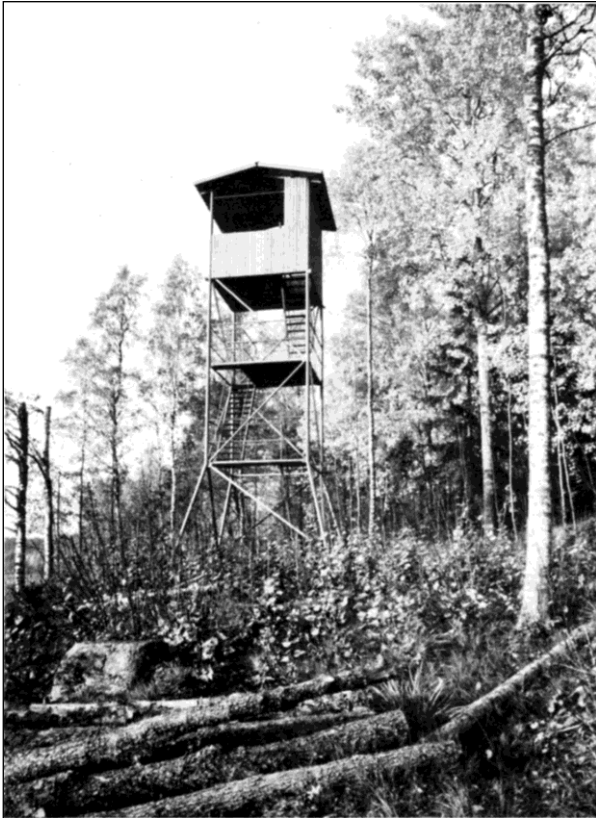
Lämpunshålan existens har åtminstone vid ett par tillfällen varit hotad av planerad grustäkt. Tack vare energiska insatser av naturvårdare, i första hand av landshövding Rolf Edberg, har hotet nu avvärjts. Det imponerande naturminnet är av allt att döma räddat för eftervärlden.

BAKSJÖN

Baksjön är en grund sjö belägen i södra delen av Lungsunds socken. Ett fågeltorn har uppförts vid sjön på initiativ av Storforsbiologerna. Tornet har kommit till flitig användning, och verkligt fina observationer har gjorts vid detta lilla vatten. Sedan några år tillbaka har sångsvanar visat sig i Baksjön några veckor under den tid då häckning bör vara aktuell. Bosättning där har det dock ej varit fråga om. De stiliga fåglarna har valt att förlägga sitt rede på annan plats i sydöstra Värmland. De gör dock Baksjön äran av täta besök.

Under flera år tidigare häckade knölsvan i Baksjön. När sångsvanen kom uppfattade knölsvanen nykomlingen som en konkurrent om utrymmet. Det gällde att hävda sitt revir, varför den anföll en av sina nära släktingar. Den hårda drabbningen som följde blev knölsvanarnas bane. Sedan dess har häckning av knölsvan icke förekommit i Baksjön.*

* I november 1977 förordnade länsstyrelsen om bildande av naturreservat av Baksjön med dess närmaste omgivningar.

Fågeltornet vid Baksjön. Foto: Lars Hedman.

Beteckningen "sällsynt" är det något vanskligt att använda beträffande fåglar, men inte är det vanligt att i våra trakter göra iakttagelser under häckningstid av dvärgmåsk och stjärtand? Båda dessa har setts vid Baksjön under den tid då äggläggning och ruvning borde pågå.

Under förutsättning att sjöns vattennivå hålles tämligen konstant och om igenväxningen inte blir för kraftig, har man alla skäl att hoppas på en god framtid för Baksjön som fågelsjö.

Sommerstaåsen, Visnums-Kil, synlig från riksväg 64. Foto: Gunnar Karlsson.

SOMMERSTAÅSEN

Inom södra delen av Kristinehamns kommun finnes många attraktiva utflyktsmål för den naturintresserade.

Sommerstaåsen, som ligger ett par km söder om Visnums kyrka, är enda kända växtplatsen inom landskapet för den fridlysta backsippan *Anemone Pulsatilla*, samt en av de fåtaliga lokalerna inom Värmland där det mörka kungsljuset *Verbascum nigrum* växer. Denna plats behöver dock inte ägnas någon närmare beskrivning, så väl känd som den är.

VÄRMLANDS-SÄBY

Vid Nyland på Värmlands-Säbys ägor finns det troligen grannaste beståndet i Värmland av en *Juniperus communis*. Man blir verkligt imponerad av att se vilken perfekt form de där växande "pelarenarna" har. Beståndet utgör en sevärdhet av rang!

Lövängarna och lövskogsbestånden i omgivningen till det närbelägna torpet Lövön är botaniskt intressanta, med stora ekar och andra lövträd samt rätt sällsynta örter, såsom desmeknopp *Adoxa Moschatellina*, granspira *Pedicularis silvatica*, hönsbär *Cornus suecica* och parasiten nässelsnärja *Cuscuta europaea* som växer på nässlor och några andra växter.

Den som skall studera naturen på Värmlands-Säbys ägor bör dock vara utrustad med cykel eller bereda sig på långa fotvandringar. På vägarna där är nämligen obehörig motortrafik förbjuden. Motorbåtsägare har dock möjlighet att från sjösidan nå dessa områden, som rymmer så mycket av intresse för den som vill se denna inom Värmland rätt sällsynta landskapstyp.

STORA EDSVATTNET

Ett par km söder om Brattsand, på västra sidan av vägen Järsberg—Ed, och ca 200 meter väster om denna väg ligger Stora Edsvattnet. För fågelintresserade kan ett besök där om våren vara mycket givande. Om man är utrustad med tur kan man bland mycket annat få se både den bruna och den blå kärrhöken ha flyguppvisning över den torra fjolårsvassen. För den blå gäller det bara ett gästspel i förbifarten, men den brunas välkända V-formade flygsiluett ser man ofta vid Edsvattnet även under häckningstid.

Platsens fågelliv kan ännu betecknas som rikt, men man måste tyvärr konstatera att det avtagit under senare år. Orsaken därtill är den alltmer tilltagande igenväxningen av sjön, varvid bladvassen spelar huvudrollen. Klarvattenytorna har nära nog försvunnit, vilket inte bara försvårar fågelskådarnas iakttagelser, utan — vad som är långt mera betänkligt — många fågelarter försvinner, därför att de inte trivs utan fritt vatten.

Återställande av klarvattenytor i Edsvattnet är en naturvårdsangelägenhet som måste klassas högt. Hur detta praktiskt skall kunna genomföras bör undersökas — ju förr desto bättre.

BAGGERUD

Baggerud i Visnums-Kil, som kommunen numera är ägare till, kommer helt säkert att framdeles frekventeras av fritidsfolket i långt större utsträckning än hittills skett. Där finns fin badstrand med valmöjligheter mellan barnvänlig, långgrund sandstrand och klippor med djupt vatten. Där finns även sentida dynbildningar, som visserligen inte är av någon imponerande storlek om man jämför med Ullahau på Färö, men ändå av ett format som inte är vanligt vid Vänerens stränder.

Baggerudseken, ett av Värmlands största träd, och ett bestånd av vackra enar i kanten av dynområdet fångar givetvis de naturintresserades uppmärksamhet.

Under förutsättning att icke stora, markföroreande skogsmaskiner får spoliera möjligheterna därtill, kommer bil- och stickvägar inom kommunens skogsmark i Baggerud att kunna användas som strövstigar. Ett ströv- och motionsområde i omedelbar anslutning till badplatsen bör vara ett lämpligt arrangemang.

Badplatsen vid Baggeruds fritidsområde.

Foto: Gunnar Karlsson.

NÖTÖRESERVATET

År 1969 bildades efter en lång förberedelseperiod Nötön—Årasvikens naturreservat. En utförlig redogörelse för områdets natur, växt- och djurvärld återfinns i Jan Anderssons artikel på annan plats i denna skrift.

Det finns ingen statistik över hur många människor som besökt Nötöområdet sedan reservatet bildades, men antalet är mycket stort. Bl. a. kan nämnas att många lärare under senare år tagit med sina klasser och exkurerat inom olika delar av området.

Begivenheterna är många inom denna märkliga del av vårt landskap. Olikartade markförhållanden ger en rik och mångskiftande flora. De stora solitärerna av ek och lind jämte de tätare bestånden av samma trädslag ger onekligen ett sydligare intryck, än vad som är motiverat av ortens geografiska läge. Tittar man sedan på fåltskiktets örter och finner tandrot *Cardamine bulbifera*, myskmadra *Galium odoratum*, lundstjärnblomma *Stellaria nemorum* och det stiliga gräset hässlebrodd *Milium effusum* förstärkes detta intryck.

Det rika fågellivet inom det område som reservatet omfattar, Kilsviken inbegripen, skildras av Erik Rosenberg i ett flertal artiklar i olika organ. Erik Rosenberg var ju en bygdens son, och han skriver åtminstone i ett par sammanhang om förändringarna som skett under årens lopp. I allmänhet har fågellivet gått tillbaka, skriver han, men tvenne märkliga fåglar visar en klar ökning: knölsvanen och rördrommen. Den förstnämnda beskådades som en verklig sevärdhet när den visade sig i Erik Rosenbergs barndom, och beträffande den sistnämnda var på den tiden ingen förekomst konstaterad i Kilsviken.

År 1971 genomfördes en fågelinventering inom reservatet. Denna bekräftade den gängse uppfattningen att området fortfarande är en god fågelokal, artrik och med stor individtäthet.

Mångas vittnesbörd om minnesbilder från vårt sekels första decennier stöder dock Erik Rosenbergs uppfattning, att en avsevärd minskning skett under senare år, isynnerhet av sjöfågelbeståndet. För den s. k. "vitfågeln" torde dock undantag få göras vid denna bedömning.

De talrikt förekommande ändmoränerna var en tungt vägande motivering för bildandet av reservatet. Bedömningen var, att de små öar i Årasviken och Kilsviken som utgöres av ändmoräner, borde skyddas från sommarstugebebyggelse och grustäkt. Denna bedömning var givetvis riktigt. Dessa märkliga minnen från

inlandsisens avsmältning utgör intressanta studieobjekt vid besök på reservatet.

Den del av reservatet som är lättast tillgänglig för besökare är Västra Nötön, dit det går bilväg ända fram. Vid den parkeringsplats som anordnats finns en anslagstavla med anvisningar och kartor över reservatet. Vid alla vägskal efter tillfartsvägen finns tydliga väg-anvisningar uppsatta, även där vägen till Nötön tar av från den s. k. Medhamnsvägen.

Mycket stor besöksfrekvens har även Prästön med omgivningar, som ligger inom reservatets nordostligaste del. Vägen dit går via Nynäs gård till en parkerings- och vändplats som iordningställts. Därifrån blir det en fotvandring på drygt en km om målet är torpet Prästön. På norra delen av Prästön har Skogs-vårdsstyrelsen, som är reservatets förvaltare, låtit uppföra ett fågeltorn.

Ett flertal strövstigar av olika längd har lagts ut inom reservatet. Dessas sträckning är inlagd på vid P-platsen uppsatt karta. I terrängen är de markerade genom att det målats ringar i orange färg kring stammarna på vid sidan av stigarna stående träd. För de besökandes bekvämlighet är även sörjt genom att bänkar och bord utplacerats på ett flertal platser vid eller i närheten av stigarna.

Den som ägnar en vacker vårdag åt Nötöreservatet gör utan tvekan en välgärning mot sig själv.

Utflyktsmål i sydöstra Värmland! Det ämnet skulle säkert kunna ge stoff till en hel bok av denna jubileumsskrifts format. Här har sovrats hårt bland de många platser som naturintresserade upplever som utflyktsmål av hög klass.

Men, för övrigt: givande utflykter kan säkert göras lite varstans i markerna, där icke människan har varit framme och förstört naturen.

Vi har ännu kvar hagar med vackra, vitstammiga björkar. I och för sig företer dessa en betagande anblick, men om man har möjlighet att begå en sådan hage när marken är dold av ett bländande täcke av vitsippor, gör man en verkligt stor upplevelse. Vitsippan ja! Att vara vanlig är inte roligt. Det bestraffas väl inte och räknas inte som synd, men att vara vanlig och bli uppskattad efter förtjänst är nog knappast möjligt. Detta gäller i hög grad vitsippan.

Harry Martinson har dock upptäckt vitsippans skönhet och skriver därom så här:

"Man kan ha varit i många länder och sett åtskilligt av naturprakt, men den svenska vitsippans ängen ger en så mycket av färsk plötslig vithet, att den övergår och upphäver nästan allt annat, så frisk och plötslig kommer den och så generöst lysande är den som uppenbarelse, mitt i de annars kyliga och trögt groende gräsveckorna om våren."

Låt oss när våren kommer gå ut i markerna och se om Harry Martinsons omdöme om vitsippans skönhet är riktigt.